

EDUARD URBÁNEK

A. W. GOULDNER – VÝZNAMNÝ AMERICKÝ SOCIOLOG

(K vývoji jeho názorů a koncepcí)

Americká sociologie tvoří jak z hlediska kvantitativního, tak i z hlediska kvalitativního jeden z nejvýznamnějších proudů soudobé světové sociologie. Počet sociologů v USA již nyní překračuje 15 000 (a přitom to není údaj konečný). Zajímavý je i fakt, že více než polovinu této významné vědecké disciplíny tvoří ženy.

Americká sociologie měla a má ve svých řadách i takové představitele a osobnosti, kteří ovlivňují sociologii v ostatních zemích a jejich vliv a působení má rozměr celosvětový. I americká sociologie má již dnes, kdy někteří její významní představitelé zemřeli, své „klasiky“, tj. sociology a autory, kteří mají svým dílem a svými koncepcemi vliv a výuku a rozvoj vědeckého bádání sociologie v mnoha zemích světa včetně naší země. Často se stává, že díla, názory a koncepce amerických významných sociologů vstupují do současnosti přes nové výklady a interpretace v souvislosti s novými podmínkami a aktuálními kontexty. K významným osobnostem americké sociologie patří i A. W. Gouldner. Jeho dílo mělo ohlas ještě za jeho života a je vydáváno a hodnoceno, kritizováno i využíváno dnes. Protože jeho dílo je již ukončeno a dovršeno, představuje uzavřený celek, který žije vlastním životem nezávisle na skonu autora.

Alvin Ward Gouldner se narodil v roce 1920 a zemřel v roce 1980. Jeho profesionální život se v počátku nelišil od životní dráhy jiných amerických sociologů. Vystudoval univerzitu, stal se magistrem na Kolumbijské univerzitě v roce 1945, hodnost PhD. získal v roce 1950. Místem jeho trvalého působení v rámci sociologie a sociální teorie se stala Washingtonova univerzita v St. Louis. Jakmile se v šedesátých letech Gouldner prosadil jako atraktivní a kvalifikovaný autor, byl zván na hostování v zahraničí, zejména v Evropě. Přednášel na London School of Economics, ve Stockholmu, na Hebrejské univerzitě v Jeruzalémě, na Varšavské univerzitě a na Univerzitě Amsterdam.

Publikovat začal v padesátých letech. V roce 1954 vyšla jeho práce o byrokracii

a o stávkách. V roce 1963 vydal spolu s H. Gouldnerovou *Moderní sociologii*. Práce o Platónovi z roku 1965 je svědectvím jeho zájmu o filozofii a zejména o sociální filozofii. Jeho některé stati, které se týkaly byrokracie, organizace, funkcionální autonomie a norem reciprocity, byly považovány za práce v rámci funkcionalistické školy. Nesporná skutečnost, že se Gouldner zabýval problémy funkcionalismu, ještě vůbec nezakládá jeho výraznou příslušnost ke strukturálnímu funkcionalismu. Naopak již od počátku šedesátých let Gouldner vystupuje jako filozoficky erudovaný sociolog se zájmem o základní teoretické, metodologické, ale i politické a ideologické souvislosti své profese. To se nakonec velmi výrazně projevilo v jeho podílu na sborníku, který vydal v roce 1964 tehdy velmi progresivně orientovaný I. L. Horowitz na počest neméně pokrokového a tehdy již zesnulého C. W. Millse.¹⁾

Vedle výborného úvodu I. Horowitze, ale také příspěvku anglického sociologa R. Milibanda O Millsovi a politice, tu přispěli tehdy ještě málo známí, pokrokově orientovaní sociologové S. W. Rouseas a J. Farganis s brilantní kritikou Bella a Lipseta a jejich koncepcí konce ideologie. Erich Fromm prokázal své marxizující zaměření statí *Problémy interpretace Marxe*. K nejlepším statím celé publikace, která snad nejméně vystihovala ducha i zaměření Millsovy sociologie, patřila esejistická stať A. W. Gouldnera *Anti-Minotaurus: Mýtus sociologie oproštěné od hodnocení*.²⁾

Gouldnerovi jde o vylíčení mýtu vytvořeného vynikajícím minotaurem jménem Max. Jde o mýtus vytvořený i kolem něho – Maxe Webera. Jeho mýtus spočíval v myšlence, že společenská věda by měla a mohla být prosta hodnocení (v angličtině *value-free science* nebo v německém originále *wertfreie Wissenschaft*). Budiž mi zde dovolena osobní vzpomínka. Když jsme ve druhé polovině šedesátých let koncipovali výuku sociologie na filozofické fakultě UK a chtěli jsme také zařadit do výuky posluchačů oboru přehled o současném stavu sociologie v západních zemích, nesdíleli jsme tehdy u nás velmi rozšířené představy o americké sociologii. Ty spočívaly v tom, že americká sociologie se vyznačuje existencí dvou základních nejvýznamnějších směrů, v teorii nadvládou strukturálně funkcionální sociologie reprezentované T. Parsonsem a jeho školou, a na druhé straně je empirická výzkumná sociologie se svou výbavou metod a technik sociologických výzkumů. Právě sborník na počest zesnulého C. W. Millse nás přesvědčil, že americká sociologie je pestřejší, rozmanitější a diferencovanější, a proto jsme také vybrali pro antologii textů z americké obecné sociologie zejména autory z knihy *Nová sociologie*.³⁾ Programová orientace této skupiny, její kritická

¹⁾ *The New Sociology*, ed. by I. L. Horowitz, New York 1964.

²⁾ Gouldnerova esej *The Myth of Value-free Sociology* je otištěna ve výše uvedené publikaci na s. 196–217.

³⁾ *Viz Antologie textů soudobé sociologické teorie v USA*, Praha, SPN 1967.

humanistická koncepce velkého rozsahu, požadavek hodnotící angažované a progresivní sociologie, břitká kritika neduhů a slabin jak velké teorie T. Parsonse, tak i omezenosti a sebeuspokojení rutinní empirické komerční sociologie nás přesvědčovala o tom, že tato orientace má blíž k našemu pojetí sociologie angažované, teoretické, hodnotící a humanistické.

Podle názoru A. Gouldnera se postulát sociologie oproštěné od hodnot a hodnotící nestal koncepcí mnoha sociologů pro svou pravdivost nebo přesvědčivost nebo pro svou logickou eleganci, ale pro svou užitečnost těm, kdo v něj věří. Gouldner naopak chce zkoumat postulát sociologie osvobozené od hodnocení jako ideologii pracovní skupiny a z hlediska sociologie profese. Gouldner především zdůrazňuje, že mýtus sociologie prosté hodnocení byl v každém případě výbojným mýtem. Většina prominentních amerických sociologů ho přijala jako určité dogma, o němž se nediskutuje, ale které se s vírou sdílí. Proto také Gouldner necharakterizuje postulát nehodnotící sociologie jako intelektuální teoréma, ale také jako souhrn sdílených pocitů, jak by měl sociolog žít. Přitom ti, kdo tento postulát sdílejí i prožívají ve své profesi, tím často míní věci velmi nestejně, a dokonce nejasně. A co je ještě horší – vlastní Weberovy názory na vztah mezi hodnotami a společenskou vědou nejsou totožné s běžnými představami sociologů. Weber nesporně formuloval postulát wertfreie Wissenschaft, ale proto, aby nebyly hodnotící soudy směřovány se soudy, jež vypovídají o faktech. Přitom však upozorňoval, že vědecká objektivita se naprosto liší od morální lhostejnosti. Hodnotící soudy považoval za určitých okolností dokonce za naprosto nezbytné. To souvisí s jeho koncepcí Wertbeziehung.

To, co Weber mučivě prožíval jako projev osobní víry a přesvědčení a co se snažil zdůvodnit, je u většiny amerických sociologů prázdným katechismem, heslem a vhodnou výmluvou, aby se již nemuselo myslet vážně. Místo toho, aby Weberova koncepce byla vážně hodnocena a zkoumána z hlediska současné sociologické generace, je setrvačně opakována a dokonce zkreslována. Potřeby, jimiž koncepce value free science slouží, jsou podle Gouldnera osobní a institucionální. Jedna z hlavních institucionálních sil, které usnadňují přežití a šíření mýtu o osvobození od hodnot, byla jeho užitečnost pro udržování soudržnosti a autonomie moderní univerzity vůbec, i novějších společenskovědních disciplín zvláště. To byl nakonec jeden z hlavních motivů, proč i Max Weber formuloval koncepci sociologie osvobozené od hodnocení. Není třeba s Gouldnerem souhlasit ve všech jeho úvahách a tvrzeních. Jistě to není úplné, když vyvozuje motivy Maxe Webera pro jeho proslulý postulát jen ze zvláštních odlišných poměrů německé univerzity, s poukazem na problém soutěže o vliv učitelů na studenty. Tehdy mohl znamenat postulát wertfreie Wissenschaft snahu odpolitizovat univerzitu a vytvořit jakýsi modus vivendi pro učitele i studenty ve vztahu k politické aktivitě.

Gouldner, který sleduje specifické německé politické i univerzitní podmínky v době, kdy žil Max Weber, zkoumá americké poměry a kontext působení teze o value-free science v USA. Poukazuje na to, že ti, kdo se jí přidržují, mají pocit, že se zdržují sociálního kriticismu jen v zájmu vyššího profesionálního dobra a nikoli pro své soukromé zájmy. I bojácní a úplatní mohou nyní, když se vzdávají sociální kritiky, žádat ochranu vysoce profesionální zásady a mohou i nadále mít k sobě decentní úctu.

V rámci amerických poměrů padesátých a první poloviny šedesátých let se americká sociologie snaží ve jménu principu value-free science postavit přehradu mezi vírou a rozumem, a tím obnovuje středověké pojetí dvojí pravdy, pravdy filozofie a víry teologů. Gouldner vyjadřuje svým způsobem pochopení a sympatie pro Weberovo úsilí, jak zajistit určitý modus vivendi mezi vědou a vírou. Není však ochoten přehlédnout důsledky, které Weberova koncepce má v kontextu šedesátých let dvacátého století. Jsou to bolestné důsledky pro sociální vědce v jejich roli učitelů a vychovatelů studentů. Závěr jeho esejistického pojednání je velmi energický a nabádavý. Má v sobě morální patos i hodnotu morální výstrahy a varování. Pro sílu přesvědčení a osobní zaujatost pro zodpovědnost vědce jako profesionála i člověka uvádím delší citát doslova: „Jestliže se dnes výlučně zabýváme odbornou dokonalostí našich studentů a odmítáme veškerou odpovědnost za jejich morální smysl nebo za jeho nedostatek, pak můžeme být jednoho dne donuceni přijmout odpovědnost za to, že jsme připravili generaci ochotnou sloužit v budoucí Osvětě. Právě pro hluboce dualistické důsledky běžné doktríny sociologie prosté hodnocení považují za nejvhodnější, aby jejím symbolem byl minotaur, člověk zvíře, rozdvojená bytost.“⁴⁾

Když byla u nás přeložena kniha C. W. Millse Sociologická imaginace, která pojednává zaujatým a osobním tónem o odpovědnosti sociologa za obor i za společnost, vyskytly se názory, že tato esejistická sociologie je jakousi elegantní, duchaplnou polopoezií, která je sice osobním vyjádřením přesvědčení nebo hodnotové orientace, ale přece jen v sobě nemá dost exaktnosti a vědeckosti. Gouldnerova esejistická výzva i osobní apel na odpovědnost sociologa vůči studentům, oboru i společnosti nebyla rovněž, poněvadž byla psána v millsovském duchu, u nás přijata jednoznačně nebo bez výhrad.

Ale vývoj americké sociologie i změna sociální scény v této zemi ve druhé polovině šedesátých let vytvářely podmínky pro větší a všestrannější šíření Millsových idejí i pro růst vlivu těch koncepcí, které vyznával i A. Gouldner. V jeho další publikační činnosti se objevuje znovu význačný text, v němž se v roce 1968, kdy USA prožily již vyhrocené protesty proti válce ve Vietnamu, kdy se rozvíjelo radikální studentské i sociologické hnutí proti establishmentu, proti

⁴⁾ *The New Sociology*, ed. by I. L. Horowitz, New York 1964, s. 216.

nešvarům a slabinám oficiální americké politiky doma i v zahraničí, vyhlašuje otevřeně program nutnosti angažovaného stranického sociologa. Jde o studii A. Gouldnera, která má bojovný název Sociolog jako straník – The Sociologist as Partisan.

GOULDNEROVO POJETÍ ANGAŽOVANÉ STRANICKÉ SOCIOLOGIE Z ROKU 1968

Uvedená Gouldnerova stať má nejen svůj dobový, ale i obsahový kontext. Je dokonce polemikou s významným progresivním americkým sociologem Howardem S. Beckerem a jeho pojetím stranickosti a angažovanosti v kontextu amerických poměrů druhé poloviny šedesátých let. H. Becker se ve své vášnivě zaujaté stati, která má výrazný název Na čí straně stojíme,⁵⁾ ptá, zda je možné realizovat výzkumy, které nejsou nedotčeny osobními a politickými sympatiemi. Argumentuje jednoznačně, že to možné není a že otázka nezní tak, zda se má sociolog postavit na něčí stranu, to je vždy dáno, hlavní je, na čí straně stojí. Becker se s vnitřním přesvědčením vyznává z toho, že nikdy se nelze vyhnout zaujetí stanoviska. Jeho zaujetí, jeho sympatie jsou na straně těch, které nazývá underdog. Becker soudí, že svět je rozdělen na podřízené a nadřízené a že sociologové se musí dívat na svět z jedné strany na druhou. Musí se dívat na svět z hlediska deviantních, podřízených, utlačených. Gouldner souhlasí s Beckerem a jeho sympatiemi pro lidi patřící do kategorie underdog (v angličtině toto slovo může znamenat smolaře, člověka vyčerpaného bojem, životním zápasem). Uznává, že existují dobré důvody pro výzkumy z hlediska lidí typu underdog. Takový výzkum nám dává informace týkající se sociálního světa, který mnozí členové společnosti včetně sociologů znají málo, nebo vůbec ne. Uznává, že takový výzkum nám dá nové perspektivy na svět, o němž jsme si mysleli, že ho známe již důvěrně. Nová sociologie, kterou Gouldner nazývá podle Beckera sociology of underdog, má však svá úskalí. Umožňuje vznik sociologie, která je první verzí nového establishmentu sociologie, sociologie slučitelné s novým charakterem sociální reformy v současné Americe. Je to sociologie pro mladé lidi, kteří mají přátele ve Washingtonu. Je to sociologie, která je úspěšná při řešení nejstaršího problému v osobní politice: jak si udržet integritu bez obětování vlastní kariéry. Ale radikální sociolog se liší od liberálů tím, že zatímco zaujímá stanovisko člověka typu underdog, aplikuje ho na studium of overdog. Radikální sociolog chce studovat „mocenskou elitu“, vůdce nebo pány.

⁵⁾ Viz H. S. Becker, *Whose Side We Are On?* In: *The Relevance of Sociology*, ed. by J. D. Douglas, New York 1970, s. 99-111.

Liberální sociologové soustřeďují své úsilí právě na ty dole, a na oběti a na jejich bezprostřední byrokratické hlídače. Je třeba zkoumat a studovat ty nahoře, lidi moci.⁶⁾ Zde v podstatě Gouldner opakuje a zdůvodňuje stanovisko, které již zdůvodnil před ním C. W. Mills. Sdílí s ním stejný názor včetně myšlenky, že bojovná angažovanost není neslučitelná s objektivitou. Je však třeba se vystríhat slepé nebo neprověřené aliance mezi sociology a vyšší byrokracií státu blahobytu, která může jenom produkovat tržní výzkum liberalismu.⁷⁾

I v tomto celkovém kontextu, kdy se Gouldner hlásí k angažované stranickosti při zkoumání těch nahoře ve prospěch těch dole, znovu zaznívá jeho výstraha. Sociologická objektivita je hluboce podlamována nucenou a výlučnou kultivací čistě technických standardů výzkumu a vzdělání, takže zde není ani zřetel, ani místo pro odpovědnost za kultivaci těchto velmi morálních kvalit, na nichž spočívá objektivita. Pravda je ta, že v té míře, s níž sociologie a sociologické vzdělání zůstává posedlé čistě technickým zaměřením, vzdávají se zájmu o objektivitu.⁸⁾

Gouldner se zabývá ještě dalšími souvislostmi, které dokreslují a prohlubují jeho stanovisko. Ale to hlavní bylo řečeno. Sociolog musí sledovat zájmy a život těch, kdo trpí a jsou potlačeni. Nesmí však zapomenout na nebezpečí oficiálního pohledu na péči o slabé a chudé, aby se z něho nestal spojenec úředníků, kteří bojují s chudobou v rámci své kariéry ve Washingtonu. Sympatie s trpícími dole, podřízenými, vyžaduje zaujmout jejich stanovisko, ale dívat se bedlivě a ustavičně na ty nahoře, tj. je třeba zkoumat, analyzovat a dávat poznatky těm, kdo patří do underdog. A commitment, stranickost, angažovanost pro hodnoty těch, kdo trpí, je nutno spojovat nejen s technickými nebo výzkumnými kvalitami, ale především s morálním charakterem profesionála. Gouldnerova práce z roku 1968, zveřejněná v časopise *American Sociologist* a v roce 1970 v knize pod redakcí J. D. Douglase *The Relevance of Sociology*, byla jen přípravou na práci daleko obsažnější, rozsáhlejší a hlubší, která se objevila na veřejnosti v roce 1970. Tato hluboká a všestranná analýza svědčící o velké pracovní aktivitě A. Gouldnera, se týkala nadcházející krize západní sociologie.

A. GOULDNER O NADCHÁZEJÍCÍ KRIZI ZÁPADNÍ SOCIOLOGIE

Tuto Gouldnerovu práci jsem recenzoval pro *Sociologický časopis*, jakmile byla u nás k dispozici.⁹⁾ Protože tehdy to byla poslední kniha autora,

⁶⁾ Viz A. Gouldner, *The Sociologist as Partisan*, *Sociology and the Welfare State*. In: *The Relevance of Sociology*, ed. by J. D. Douglas, New York 1970, s. 133.

⁷⁾ Tamtéž, s. 148.

⁸⁾ Tamtéž, s. 142.

⁹⁾ Viz E. Urbánek, *recenze na knihu A. Gouldnera The Coming Crisis of Western Sociology*, *New York, London 1970*, *Sociologický časopis* 1973, č. 2, s. 191–195.

který ještě dále rozvíjel bohatou odbornou a publikační činností, bylo její hodnocení dáno kontextem této poslední práce s jeho díly předcházejícími. Dnes, kdy jde o autora, jehož život i dílo jsou už uzavřeny, je možné a nutné hodnotit tuto práci z roku 1970 v souvislostech celého díla i na základě srovnání práce o krizi západní sociologie s dalšími pracemi, které ještě Gouldner napsal po roce 1970. Při uplatnění tohoto hlediska lze říci, že Gouldnerova kniha o nadcházející krizi západní sociologie patří podle mého soudu k vrcholu jeho díla.

Ještě než práce v roce 1970 vyšla, byla již předem velice propagována v odborných časopisech jako kniha desetiletí, jako práce, která je z hlediska úrovně i pojetí nejvýznamnějším dílem po Millsově *Mocenské elitě*. Na poslední stránce knihy obvykle americká nakladatelství uvádějí stručné charakteristiky práce, které jsou výňatkem z hodnocení významných recenzentů. Kniha byla skutečně přijata s velkým ohlasem. Brzy se však ukázalo, že byla pro americké poměry svým kriticismem, svým kritickým zaměřením, které vystihovalo mnohé slabiny a nedůslednosti americké oficiální sociologie, až příliš kritická a radikální. Gouldner totiž ve své práci překračuje úroveň a hloubku analýzy svých dřívějších prací i ve srovnání s Millsem daleko podrobněji a kritičtěji rozebírá v rámci své „sociologie sociologie“ stav, problémy a úroveň americké a akademické, ale i radikální sociologie. Když u nás vyšla Millsova práce *Sociologická imaginace*, vzpomínám si, že k výtkám proti Millsovi přibyla ještě další. Že sice soudí velmi břitce a nesmlouvavě, ale že jeho kritika Parsonse je spíš vyhlášením odsudku než argumentovanou kritikou. Je pravda, že Mills velmi důrazně konstatuje, že Parsonsova velká teorie je z padesáti procent hra se slovíčky, čtyřicet procent jejího obsahu je dobře známo z učebnic sociologie a zbylých deset procent je ochoten přenechat čtenářovu vlastnímu empirickému zkoumání.¹⁰⁾ Můžeme přiznat, že Millsova kritika je rozsahem i argumentací stručná, ale stejně i tak byla přesvědčivá pro toho, kdo sám byl s to přecíst některé základní práce, v nichž Parsons rozvíjí velkou teorii. Ale ti, kdo nebyli s Millsem a jeho kritikou Parsonse spokojeni, měli nyní před sebou knihu autora, který je v podstatě stejného kritického zaměření a je přitom ve své kritice Parsonse tak důkladný, že mu věnuje dosti podstatnou část své knihy o rozsahu více než pěti set stran. To byl jeden z důvodů, proč kromě souhlasných a pochvalných kritik někteří akademičtí američtí sociologové přijali Gouldnerovu práci nevlídně a s určitou nevrlostí.

Gouldner podává ve své knize kritiku nejen teoretických a metodologických předpokladů americké akademické sociologie, ale poukazuje na to, že je ve stavu krize a že tato kniha má své sociální a politické podmínění a souvislosti. Není to tedy práce o krizi, která má jen gnozeologické a epistemologické rysy. Podle Gouldnera bude kritika západní sociologie povrchní, nebude-li zkoumána jako

¹⁰⁾ Viz C. W. Mills, *Sociologická imaginace*, Praha 1968, s. 45.

vadný produkt vadné společnosti. Je-li společnost v krizi, projevuje se to také v krizi jejích duchovních produktů. Není možné oddělit kritiku společnosti od kritiky sociálních teorií. Gouldner nekritizuje jen oficiální akademickou americkou sociologii, v níž považuje za hlavní a nevlivnější strukturní funkcionalismus a jeho hlavního představitele T. Parsonse. Kritizuje i formující se radikální sociologii, která je vzpourou proti establishmentu a oficiální sociologii, ale sama je povrchní, teoreticky apatická. I odvolávání se na marxismus je u radikálních sociologů spojeno s malou znalostí marxismu.

Kritika sociologie jako součást kritiky společnosti, která je v krizi, však podle Gouldnera neznamená, že sociologie nemá jiné možnosti než být oficiální teorií. Sociologie má schopnost produkovat jak radikály, tak konzervativce, skrývá v sobě rozporné tendence, může rozvíjet konzervatismus i radikální potence. Pokud převládá konzervativní tendence, je zapotřebí je odstranit a vymanit se z převládající konzervativní struktury. Nelze však jen kritizovat sociologii jako teorii, metodu nebo výzkum. Každá společenská věda má kromě své vědecké, teoretické, poznávací a metodologické kvality také své politické a sociální důsledky. Nestačí používat k jejímu hodnocení jen ryze odborná a technická kritéria. Pro sociologickou teorii je podstatné to, jaké má důsledky, účinky, zda osvobozuje nebo potlačuje člověka. Navíc je třeba při kritice sociologie s konzervativními účinky vzdát se některých schémat a předsudků. Nelze souhlasit s tím, že jen obyčejní lidé jednají na základě zájmů a potřeb, kdežto vědci jen podle logiky a rozumu. Každá sociální teorie má nejen své sociální a politické důsledky, není jenom produktem použití pravidel metod, postupů, je vždy také osobní teorií autora, který žije ve společnosti nejen jako vědec, ale jako občan, člověk, osobnost. I on je společensky situován, zařazen. Každá sociologie je také ideologií a ideologizuje společnost. Ideál čisté, od hodnot osvobozené vědy vede k tomu, že se považuje za samozřejmé to, co samozřejmé není. Jde totiž o předpoklad oficiální sociologie, že metody a techniky sociologického výzkumu jsou ideologicky, politicky i morálně neutrální. Modelování sociologie jen podle vzoru přírodních věd a fetišismu vědecké nezaujatosti a morální politické i ideové neutrality směřuje ve svých důsledcích k bezmyšlenkovitému prodeji informací na úkor lidské důstojnosti. Gouldner odmítá přesvědčení, že činnost odborníka, specialisty ve vědním oboru, je nezávislá na jeho osobním životě nebo že jeho život nemá a nesmí mít vliv na jeho odbornou práci.

To jsou hlavní, nejzákladnější výchozí teze a předpoklady, s nimiž přistupuje Gouldner ke kritice americké sociologie, která musí být současně kritikou společnosti své doby. Protože nejvýrazněji ztělesňuje všechny oficiální předsudky o vědě, jejích metodách a principech strukturní funkcionalismus T. Parsonse, je jeho analýze věnována velmi podstatná část Gouldnerovy knihy. Kritiku nevlivnějšího sociologického směru Gouldner spojuje s úvahami o periodizaci so-

ciologie, o jejích etapách a o místě strukturního funkcionalismu v kontextu vývoje sociologie.

Po velmi podrobném a rozsáhlém kritickém hodnocení strukturního funkcionalismu i směrů, které se z něho vydělují nebo proti němu z jiných zdrojů povstávají, klade Gouldner své pozitivní pojetí toho, jak on chápe sociologii. Je autorem koncepce takzvané reflexivní, dialektické sociologie. Tato sociologie má proniknout hluboce do sociologova života, má jej přetvořit, obohatit novými schopnostmi vnímání. Má to být sociologie radikální. Sociologické poznání světa je možné jen na základě pochopení a poznání samotného sociologa. Radikalismus této sociologie spočívá v tom, že chce změnit svět, ve kterém sociolog žije, i jeho vnitřní svět. Úkolem reflexivní sociologie je překročit hranice dané sociologie. V takové nové sociologii nestačí jen provádět výzkumy, je nutná nová praxe, která změní sociologa i obor. Pouhé úsilí o získání informace této sociologií nestačí, stejně tak nestačí jen pouhé rozvíjení metod a technik. Je nutné se orientovat na určité hodnoty, být zavázán hodnotám, je třeba odmítnout oddělení subjektu a objektu zkoumání – sociologie osvobozená od hodnocení je prakticky nemožná. Gouldner přitom uznává, že vázanost sociologa na určité hodnoty přináší určitá úskalí, nebezpečí jednostrannosti. Je ale vždy lepší volit raději toto riziko hodnotící a angažované sociologie. Problém tkví v tom, že i ideologie může mít emancipující účinek, ale také potlačující, konzervativní, ideologie může zvýšit uvědomění sociologa, nebo mu zabraňovat. Proto sociologie nesmí říkat jen ne, musí pozitivně formulovat svůj program nové společnosti nebo nové utopie. Nelze najít východisko z krize sociologie bez nového pojetí sociologie a bez pokusu o její novou praxi. O tento další posun ve svém profesionálním i politickém postoji se Gouldner pokusil ve své knize, která má název *Pro sociologii* a vyšla v roce 1974.

GOULDNEROVA PRÁCE PRO SOCIOLOGII A JEJÍ ZÁKLADNÍ ZAMĚŘENÍ

Název této knihy není rovněž samozřejmý. Je zase určitou narážkou, je replikou na knihu francouzského filozofa, marxisty s výrazným strukturalistickým zaměřením L. Althussera. Kniha má ve francouzštině název *Pour Marx* a patří k významným spisům tohoto francouzského filozofa. Nejen Gouldner, ale i mnoho dalších sociologů a filozofů v západní Evropě, v USA a v Latinské Americe se o Althusserovy koncepce zajímalo od druhé poloviny šedesátých let.¹¹⁾

¹¹⁾ A. Gouldner, *For Sociology, Renewal and Critique in Sociology Today*, New York 1973, L. Althusser, *Pour Marx*, Paris 1965.

Gouldnerova kniha *Pro sociologii* není věnována jednomu tématu. Je poměrně velmi různorodá. Obsahuje některé již dříve publikované studie z let padesátých o systematické teorii, o reciprocitě a autonomii ve funkcionální teorii, o normě reciprocitě, o důležitosti něčeho za nic, o Durkheimovi a kritice socialismu. Další části knihy již obsahují stati a studie z počátku sedmdesátých let. Některé z nich byly publikovány v časopisech, jiné jsou uveřejněny v knize *Pro sociologii* poprvé. Názvy naznačují již další okruhy zájmů a témat, kdy Gouldner navazuje na své dřívější práce, některé stati obsahují problémy zcela nové. Názvy statí jsou dosti výmluvné: *Paměť a obnova v sociologii*, *Politika myšlení*, *Pro sociologii*, *Romantismus a klasicismus: Hlubinná struktura v sociálních vědách*, *Sociologie a marxismus*, *Rudé gardy*, *Komentáře k Historii a třídnímu vědomí* (předmluva k anglickému vydání Lukácsovy práce *Geschichte und Klassenbewusstsein*), *Dva marxismy*.

Práce *Pro sociologii* především naznačuje výrazný Gouldnerův zájem o marxismus. Tento zájem se projevuje tím, že se zabývá textem marxismu vysloveně a že jeho zájem o marxismus se odráží v jeho teorii. K marxismu se dostává tak, že je inspirován prací G. Lukáče *Geschichte und Klassenbewusstsein* a pak prostřednictvím studia děl představitelů frankfurtské školy a zejména J. Habermase. Právě tento vývoj Gouldnera se stal základem jeho zařazení mezi neomarxisty nebo mezi levicově radikální sociology, i když sám Gouldner se v knize *Pro sociologii* za marxistu neprohlašuje. V této práci se jednoznačně ze studií let sedmdesátých dá zjistit jeho zájem o marxismus a snaha postupně si vypracovat svůj vlastní postoj k marxismu. Ale výrazně se to projevilo až v Gouldnerově závěrečné trilogii, o jejíchž hlavních problémech bude řeč později. V práci *Pro sociologii* se Gouldner v mnoha souvislostech vrací k problémům, které rozvíjel ve své předchozí práci *Nadcházející krize západní sociologie*. Vrací se zčásti ke kritice Parsonse, rozvíjí své pojetí dialektické, reflexivní sociologie. Nově klade problém, který v předchozí knize spíše jen letmo nastínil. Jde o problém spojení představitelů reflexivní kritické sociologie s praxí. Pro sociologa je v této otázce klíčový problém, jak a přes jaké organizační formy se jako vědec spojuje s praxí. Gouldnerův vztah k marxismu se zde dostává do popředí ve formulaci otázky o typu sociální organizace, které sociologa jako teoretika spojí s praxí.

Reflexivní sociologie není v Gouldnerově pojetí jen negativní kritikou sociologického establishmentu. Její kriticismus obsahuje nástin pro reorganizaci sociologie, pro vytvoření organizace-nástroje, který zprostředkuje mezi teorií a praxí. Takovou organizací je v současných podmínkách pro Gouldnera nová teoretická, vědecká pospolitost, která si vytvoří strategickou teorii plodící také sociální metodologii. Při další konkretizaci této Gouldnerovy myšlenky zjistíme, že příkladem a vzorem takové nové vědecké pospolitosti či komunity je mu frankfurtská škola. Její vzor a příklad je pak také základem rozlišení Gouldnerova

pojetí stranickosti a toho, čemu říká commitment (vázanost, angažovanost pro určité hodnoty). Cílem sociologie není ani studium obyčejné každodenní kultury a pospolitosti. Jejím úkolem je spíše vytvoření mimořádně nového jazyka, nové kultury a nové pospolitosti. Role sociologa jako technika musí být podřízena jeho druhé roli – klinika. „Sociolog se v žádném případě nesmí stát komerčním výzkumníkem revoluce, aby pomáhal lidovému nebo socialistickému hnutí realizovat jakékoli cíle, které by si tato hnutí přála. Věřím, že sociologové mají pomáhat hnutí a socialistům jenom v té míře, jak jsou posuzováni, že přispívají k lidské emancipaci, a v té míře, že sledují tento cíl s vědomím obtíží a nebezpečí možných nákladů a neočekávaných důsledků. Bez takového vědomí je tu vždy všudypřítomné a reálné nebezpečí, že hnutí může degenerovat v různé formy nesvobody a neostalinismu a že heslo všechna moc lidu může sloužit jako rouška pro moc nové elity.“¹²⁾

Podmínkou rozvoje sociologie jako angažované disciplíny pro lidové nebo socialistické hnutí je spojení sociologie s filozofií, ale ne s jakoukoli filozofií. Filozoficky nereflektovaná sociologie nemůže být úspěšně zapojena pro cíl – pomáhat lidem zbavit se falešného vědomí a osvobodit se. Nejen sociologové se mají organizovat, mají se organizovat i kolektivy sociálních vědců. Nerekonstruovaný marxismus, který neztělesňuje přepracované a neproanalyzované výsledky různých sociálních věd v posledním půlstoletí, je forma sektářského fundamentalismu. Teoretická analýza sociální totality pak vyžaduje integraci různých empirických disciplín pod záštitou filozofie, historie, lingvistiky a hermeneutiky.¹³⁾ Souvislost se vzorem a ideálem vědecké pospolitosti typu frankfurtské školy je zřejmá, jen problémy lingvistiky a hermeneutiky jsou zařazeny nově nesporně pod vlivem děl J. Habermase. Habermasův vliv se projevuje v rostoucím Gouldnerově zájmu o problémy komunikace, diskursu, jazykovědy a hermeneutiky. Výslovně se navíc Gouldner odvolává i na Gadamera, který měl sám jako významný představitel hermeneutiky a lingvistiky vliv na formování názorů J. Habermase.

Vraťme se však ke Gouldnerově myšlence o rozdílu angažovanosti ve smyslu stranictví (partisanship) a angažovanosti k hodnotám ve smyslu commitment. Partisanship je podle Gouldnera vázanost ke straně nebo části širšího zájmu, kdežto commitment je vázanost k širšímu zájmu samotnému a vědci, teoretikové propůjčují podporu jen příležitostně různým stranám podle jejich politiky a pozic tak, aby nebyli nekvalifikovanými přívrženci organizace samé. I zde je určité předlohou organizační a politická nezávanost frankfurtské školy vůči organizačním a politickým formám hnutí, které se hlásí k socialismu a k marxismu.

¹²⁾ A. Gouldner, *For Sociology*, s. 107.

¹³⁾ Viz tamtéž, s. 113.

Jádro problému o stranické angažovanosti sociologa vůči teorii i praktickému hnutí spočívá u Gouldnera v tom, že jednak jako americký levicový intelektuál blížící se k marxismu a socialismu neuvažuje o žádné formě volného či velmi těsného spojení s americkými komunisty a za druhé že se pod vlivem určitých negativních zkušeností z rozvoje marxistického komunistického hnutí v etapě stalinismu a v letech sedmdesátých obává, že výrazné spojení s jednou stranou, která se hlásí k revolučnímu socialismu, by mohlo vést ke konkrétním situacím, kdy vědec a teoretik bude nucen souhlasit s názory, postoji, s nimiž nesouhlasí ani jako teoretik a vědec, ani z hlediska morálních kritérií. Tuto negativní zkušenost nelze z hlediska událostí, které přinesly deformace stalinismu i deformace stagnačního období ve vztahu k revoluční teorii, ignorovat a popírat. Gouldner, který se přes studium raného Lukácse, Gramsciho a kryptomarxismu frankfurtské školy blíží k marxismu, se odvolává na specifický skupinový a profesionální zájem intelektuálů a teoretiků, aby své stanovisko zdůvodnil ještě dalšími souvislostmi. Říká o tom: „Intelektuálové a teoretikové mají přece určité speciální zájmy, mezi nimiž jsou zájmy v prosazování kultury. Mají totiž životní zájmy v šíření racionální diskuse a při vytváření životních podmínek, které ji podněcují. Pro radikální intelektuály i zájem velké sociální vrstvy, jako je dělnická třída, není cíl o sobě, ale prostředek k racionalitě a kultuře.“¹⁴⁾

Další nový prvek Gouldnerova formujícího se zájmu o marxismus jako o teorii i jako o hnutí se projevuje v postupně stále více silícím pojetí existence dvou marxistů. V knize Pro sociologii se to odráží zvláště ve statí Dva marxismy. Svůj přístup k marxismu Gouldner zakládá na názoru, že je nutno vidět marxismus jako historický produkt a jako učení, které má své vnitřní protiklady. Vztah marxismu včetně Marxe k vědě je prý ambivalentní. Marx se chápe jako vědec, ale současně také jako kritik. Gouldner proto objevuje pro sebe nejen dva marxismy, ale také v rámci marxismu dva proudy, kdy jeden proud představuje kritickou teorii, silně spjatou s určitou filozofickou antropologií, zatímco druhý proud je charakterizován jako scientistický. K představitelům kritického a spíše antropologického proudu marxismu řadí Lukácse, K. Korsche, ale také A. Gramsciho a Rosu Luxemburgovou. V souvislosti se statí Rudé gardy, kterou napsal společně s I. Horowitzem, uvádí také maoismus jako revoluční a progresivní marxismus. Z dalších stoupců revolučního kritického marxismu Gouldner ještě uvádí J. P. Sarta, L. Goldmanna, kroužek okolo časopisu Telos, skupinu News and Letter's a frankfurtskou školu. Ke scientistům řadí L. Althussera, N. Poulantzase, M. Godeliera, Ch. Bettelheima, švédského G. Therborna, britského vydavatele New Left Review F. Blackburna.¹⁵⁾ Tyto problémy jsou skutečně v práci

¹⁴⁾ Tamtéž, s. 120.

¹⁵⁾ Viz tamtéž, s. 430.

Pro sociologii jen naznačeny v rozsahu jednoho článku. Jak uvidíme při analýze jeho závěrečné životní práce, trilogie, která nese společný název O temné stránce dialektiky, stal se problém dvou marxismů uvnitř marxistického hnutí, ale i v díle samotného Marxe jedním z hlavních problémů, kterým se v sedmdesátých letech Gouldner zabýval.

ZÁVĚREČNÁ TRILOGIE A. GOULDNERA

V roce 1976 vychází 1. díl trilogie nazvaný Dialektika ideologie a technologie. Celkové zarámování práce svědčí zcela jednoznačně, že Gouldner pod vlivem J. Habermase a vlastního studia lingvistiky klade při analýze ideologie větší důraz na stránky a rysy těch problémů, které v jeho dřívějších knihách byly jen na okraji nebo zatím ještě vůbec chyběly. Prezentuje svou knihu o ideologii jako studii o formě diskursu, o kultuře kritické řeči, tj. o propracované sociolinguvistické řečové variantě. Dříve však než se začíná zabývat ideologií v kontextu, který naznačil, formuluje svůj vztah k marxismu i souvislost své práce s marxistickou teorií. Zdůrazňuje, že je si vědom, jak mnoho se naučil od Marxe, ale zvláště od Lukáse, kterého považuje za největšího marxistu 20. století. Z marxistů si cení těch autorů, kteří podle jeho názoru podali prométheovské výkony, mnoho riskovali a mnoho vykonali ve jménu svého přesvědčení. Svůj vztah k marxismu uvádí stanoviskem britského recenzenta své knihy Pro sociologii, který označil Gouldnerovu pozici jako „kritický maoismus“. Sám Gouldner však zdůrazňuje, že nepatří k žádné marxistické pospolitosti a určitě ne k žádnému marxistickému establishmentu. Označuje se za marxistu mimo zákon, je marxistou psancem, vydědencem. Klade si velký úkol – chce demystifikovat marxismus, zjistit jeho meze. Marxismus podle Gouldnera nesplnil jako reálné teoretické a praktické hnutí to, co sliboval. Nerealizoval lidskou emancipaci. Cení si vítězství marxismu v Číně, protože jako jiní západní intelektuálové spatřoval v hnutí rudých gard revoluční protibyrokratické obrození marxismu. Vytýká marxismu, že pomohl vytvořit takové politické monstrozity jako stalinismus.

Gouldner nejvíce marxismu vytýká, že přispěl k mystifikaci socialismu a socialistického hnutí. Zdůrazňuje proto, že demystifikace je vnitřní potřebou a životním zájmem marxismu. V této souvislosti se znovu definuje jako napůl marxista, napůl sociolog, ale rebel proti oběma. Chce aplikovat dialektiku na marxismus. Marxismus musí být podroben kritice a jeho rozpory mají být odhalovány a kritizovány jako samozřejmost a ne být považovány za defekt.

Již ve svých dřívějších pracích Gouldner analyzoval problémy vztahu ideologie a společenské vědy. Napadl postulát o konci ideologie a poukázal na to, že každá sociologie je ideologická. V první knize své trilogie rozvádí souvislosti mezi

vědou a ideologií v novém, dokonce modernějším kontextu. Analyzuje vztah ideologie a komunikační revoluce. Nechce ideologii chápat jen jako něco negativního, patologického a iracionálního. Chápe, že i vývoj moderní vědy podmní vývoj ideologie. Ideologií je pro něj i sociální teorie. Nakonec je sociologie ideologická a ideologie může být racionální. Jen děti nemají ideologii, poznamenává Gouldner vtípně. Ideologit a věda jsou odpovědné za podstatu sociální reality, která je nově problematická. V novém kontextu je nutno ideologii analyzovat z hlediska Habermasovy teorie komunikace, kterou Gouldner chápe jako novou kritiku cenzury a postulát prosazení komunikace kompetentní, nerušené, nezkršené a svobodné. Součástí tohoto přístupu je i velký důraz na roli jazyka při analýze komunikace a ideologického zkreslení. Zde je výmluvně shrnující, stručné hodnocení Habermasovy teorie komunikativní kompetence, svobodného diskursu. „Habermasův zájem je zaměřen na svobodu od panství a teroru a svobodu jako základu racionality – je to jeho hledání hodnotového založení proti – stalinismu a nacismu.“¹⁶⁾

Ve druhé části své práce o ideologii se Gouldner zaměřuje na problematiku technokratického vědomí a ideologie. Mluví o nové situaci technokracie, o fúzi technologie a vědy, o novém scientizovaném byrokratickém systému. Nachází dokonce v marxismu prvky technokratického vědomí. Kritizuje (podle mého soudu právem) pojetí vědy a techniky jako paneceje. V závěrečné části Gouldner přechází k problematice tříd, čímž již naznačuje základní téma své druhé knihy celé trilogie. Podává poměrně stručnou kritiku socialistických zemí, je to útržkovité, místy kategorické a nakonec i rozporné, protože jednou se dovidáme, že Sovětský svaz je státní kapitalismus kontrolovaný ohromnou represivní byrokracií, a podruhé, že jde o státně administrativní socialismus.

Novinkou této práce je spojování existence nové třídy s pojmem lidského kapitálu, nové kulturní buržoazie, jejíž hlavní základnou je právě kulturní kapitál. Další souvislost je inspirována teorií komunikativní kompetence. J. Habermase, kdy nová třída je interpretována jako řečová komunita. Marxismus je pak falešné vědomí nové kulturní buržoazie. Staré třídy umírají v kapitalismu i v socialismu. Málo pochopitelné je Gouldnerovo tvrzení, že politika détente je projektem a zájmem nové třídy na Západě i na Východě. Do oblasti kuriozit patří sdělení, že internacionální uniformou nové třídy jsou džíny.

Poslední část trilogie, která se proti plánovaným lhůtám vydání pozdržela a vyšla až po Gouldnerově smrti, má, jak bylo uvedeno, název *Two Marxisms* s podtitulem *Rozpory a anomálie ve vývoji teorie*. Gouldner chce vážít marxismus na misce vah historie a přitom uznává unikátní význam sociální teorie při přípravě a provedení revoluce 1917; zde zejména vyniká podle Gouldnera Lenin. Mar-

¹⁶⁾ A. Gouldner, *The Dialectic of Ideology and Technology*, New York 1976, s. 141.

xismus se musí studovat z těch důvodů, pro něž studujeme genetiku. Kritika marxismu musí vycházet z předpokladů marxismu. Je proti kanonizaci Marxe. Souvislost Gouldnerovy aktivity posledních let s hermeneutikou se projevuje v tom, že chce Marxovy texty interpretovat a ne jen citovat. Přitom postrádá historii marxismu, která ještě nebyla napsána.

Znovu se Gouldner vrací ke svému původnímu tvrzení o existenci „nukleárního rozporu“ v samotném marxismu. Tento nukleární rozpor plodí a reprodukuje dva ohraničené subsystémy rozpracované teorie. Je to scientistický a kritický marxismus. Mezi specifickými typy rozporů, jež jsou obsaženy v marxismu, pak Gouldner rozeznává ještě anomálie. Mohou být chápány jako pozorování nebo předpoklady, jež jsou v rozporu s očekáváními, která byla vyvozena z prvotních teoretických zavazujících formulací. Nic tedy není inherentně anomální, ale jen ve vztahu k některým teoretickým zdůvodněným očekáváním. V podstatě existují dva typy anomálií – ty, které vznikly z výzkumu, a ty, které vznikly z událostí.

Z textu úvodních částí třetího dílu Gouldnerovy trilogie je zřejmé, že stále více proniká do problematiky hermeneutické, jazykové a komunikační. Tento přístup k Marxovu dílu je sám o sobě možný a dokonce podnětný. Začal to již Althusser, když poukázal na to, že i Marxovo dílo může mít v sobě jako text a sdělení různé vrstvy včetně rozdílu mezi tím, k jakému stupni řešení či kladení problémů Marx ve svém vývoji dospěl a jak je adekvátně vyjádřil v určité etapě svého vývoje v přímé formulaci v systému pojmů a kategorií. Mezi stupněm vývoje myšlenkového zpracování problému a jeho pojmového a kategoriálního vyjádření jsou různé stupně shody či rozdílu. Gouldner ve shodě s Althusserovými podněty považuje každé lidské jednání za ztělesnění poselství, které má svůj smysl nebo význam. Navíc Gouldner bere velmi seriózně jazyk, protože v něm je marxismus vyjádřen a sám je určitým druhem a systémem komunikace.

Interpretace marxismu je nutná, poněvadž jde o teorii, která byla unikátním a otevřeným způsobem vždy a programově zaměřena na praxi. Další důvod pro interpretaci marxismu spatřuje Gouldner také v tom, že marxismus je v krizi, která není dána tím, že by snad vývoj světa předběhl jeho teorie nebo teorie dřívější znehodnotil. Jde o to, že podle Gouldnera v marxismu vzniklo rozdělení, které přetrvává dodnes. Je to rozkol, o němž začal Gouldner mluvit již ve své knize Pro sociologii. Jedna tendence chápe marxismus jako kritiku a druhá jako určitý druh sociální vědy. Dále je marxismus zatížen tím, že Marx odmítal idealismus a přitom vyzýval měnit svět. Marx byl paradoxně idealistický materialista, který potlačil svůj vlastní idealismus když prohlásil, že skutečně nesledoval nějaký ideál, ale jako Sokratés byl jen porodní bábou pomáhající porodit to, co bylo připraveno v lůně historie, a vyzýval ostatní, aby dělali totéž.

Další problém, který odděluje scientistický a kritický proud v marxismu, je vztah evolucionismu a katastrofismu. V praktické politice klade vědecký, scien-

tistický marxismus důraz na instrumentální opatření a kritický marxismus se zabývá nejvyššími hodnotami. Vědecký marxismus klade velký důraz na stranu a politickou organizaci, na prostředky jako takové, kdežto kritický marxismus je vázán na nejhlubší řadu hodnot, na cíle revoluce jako takové. Kritický marxismus nachází odezvu více v průmyslově zaostalých zemích (zde naráží Gouldner na své pojetí maoismu a také na kubánskou revoluci), kdežto scientistický v zemích průmyslově vyspělých. Politickou patologií scientistického marxismu je ritualismus a revizionismus, pro kritický marxismus je příznačný revoluční mesianismus a avanturismus. Scientistický je prý optimističtější.

Z dalších mnoha dichotomických antinomií, které se přisuzují marxismu, Gouldner zásadně odmítá všechny pokusy klást Engelse proti Marxovi. Zato však vidí anomálie marxismu v tom, že původně formulovaný historický materialismus se setkával s různými historickými jevy, které se přinejmenším neshodovaly s původní verzí formulované teorie. To se týká vztahů základny a nadstavby, pojetí jednosměrného vývoje, důrazu na univerzální třídní boj a Marxových pochyb o tom, že násilná revoluce bude nutná všude. Postupně prý Marx zjišťoval, že stát je složitější a že není jenom pouhým nástrojem vládnoucí třídy. Marx postupně objevuje větší význam ideologické hegemonie jako základny buržoazní kontroly. I předpoklad jednoznačné nadvlády základny nad nástavbou je zmírňován. Marxovy a Engelsovy závěry o Pařížské komuně jsou v rozporu s dřívějšími představami o možnosti převzít stát a použít ho pro revoluční proletářské účely.

Zajímavé ve vztahu k Marxovi jsou Gouldnerovy úvahy o Marxově koncepci asijského výrobního způsobu. Gouldner zastává paradoxně mínění, které bylo dosti rozšířeno i u nás, ale i v dalších zemích reálného socialismu. Marx se nikdy a nikde své koncepci asijského výrobního způsobu nevzdal a každý student vysoké školy dostával za úkol vypracovat konspekt Marxovy Předmluvy ke Kritice politické ekonomie, kde je jasně, přesně a v práci, kterou Marx připravil za svého života do tisku, uveden asijský výrobní způsob v Marxově periodizaci progresivních epoch ekonomické formace. Asijský výrobní způsob vypudil z marxismu Stalin a je neuvěřitelné, jak tvrdošijně se mnozí marxisté zásadně vyhýbají zmínce o asijském výrobním způsobu. Pasáže o asijském výrobním způsobu v Gouldnerově práci jsou svým způsobem kuriózní, ale na jeho obranu je třeba říci, že jeho zmatek není ojedinělý, že panuje nebo přesněji mlčenlivě a cudně byl zakrýván u nás i v dalších zemích socialistického tábora neznámo proč. Gouldner například říká, že v Sovětském svazu obnovili pojetí asijského výrobního způsobu, aby ho mohli kriticky aplikovat na Čínu v době roztržky. Je prý ho však možné aplikovat i na SSSR. To ovšem vyčetl Gouldner ze známé knihy K. A. Wittfogela, bývalého komunisty a marxisty, příslušníka frankfurtské školy, který byl vyloučen z Komunistické strany Německa za nesouhlas se Stalinovou

definici sociální demokracie jako sociálfašismu a odklonil se od marxismu.¹⁷⁾

Marx se podle Gouldnera dále provinil tím, že stále více ignoroval problém občanské společnosti, protože to je sféra autonomní vůči státu, není určována státem nebo politikou a má svůj vlastní život. Marx však považoval občanskou společnost za základnu státu a vůči státu za prvotní a určující. Na závěr své práce o Dvou marxismech Gouldner ještě přidává úvahy o noční můře marxismu, protože každý teoretický systém má svou noční můru, musí ji mít i marxismus. Je to především skutečnost, že marxismus není jen vědeckou teorií o společnosti a objektivních zákonech jejího vývoje, ale také učením o nutnosti změny světa. Je to úsilí o starý utopický projekt vydávající se za novou vědu. Jedna noční můra marxismu spočívá v tom, že je to jiné náboženství potlačených, revoluční mesianismus. Druhou noční můrou marxismu je soukromé vlastnictví, které bylo doposud základem rozvoje civilizace. Marxismus je založen na nejhlubší a radikální ambivalenci k vlastnickým třídám. Prométheovská moc a aktivita buržoazie šířící se ve světě fascinovala Marxe a ten mohl odolat její přitažlivosti jen neenergetičtějším zaklínáním.

Gouldnerova kniha o dvojím marxismu je ze všech tří částí trilogie o temné stránce dialektiky nejrozsáhlejším autorovým dílem o marxismu. Je paradoxní, že Gouldner se v době, kdy se přiklonil k marxismu, stal jeho největším kritikem, který svůj zájem a příklon k marxismu realizuje takovým způsobem, že to v žádném případě nemůže být podkladem pro jednoznačné hodnocení jeho snah. Poslední léta svého života se Gouldner zabýval marxismem tak intenzívně, že nahromadil velké množství problémů, otázek i výhrad, které svědčí o tom, že marxismus si neosvojil ve smyslu ztotožnění s jeho závěry a důsledky, které z těchto závěrů plynou, ani se s ním ve smyslu absolutního odmítnutí nerozešel. Připomíná v tomto ohledu Maxe Webera, který byl po celý život marxismem přitahován, současně s ním polemizoval a snažil se o pozitivní konfrontaci s marxismem, tj. svým vlastním zpracováním závažných otázek, které se nakonec jako u Marxe týkaly kapitalismu, jeho osudu i místa v dějinách. Gouldner tak daleko nedospěl. Jeho poslední práce o dvojím marxismu je nahromaděním mnoha anomálií a rozporů ve vlastním pojetí i vlastní kritice marxismu, že je svým způsobem unikátní. Psanec marxismu, marxista mimo zákon, marxistický sokratik – to jsou všechno sebedefinice člověka, který marxismus nezvládl natolik, aby se s ním vnitřně ztotožnil, ani k němu neměl tolik averze a antipatií, aby se jím nezabýval nebo ho nihilisticky ignoroval a odmítl. Když bychom chtěli použít jeho charakteristiku Maxe Webera ve vynikajícím esejistickém pojednání o postulátu vědy prosté hodnocení, mohli bychom Gouldnera označit stejně. Webera označil za minotaura, za bytost, která má vlastnosti napůl lidské, napůl zvířecí. Je to tedy bytost

¹⁷⁾ Viz K. A. Wittvogel, *Oriental Despotism*, New Haven, London, New York 1957.

rozpolcená, nejednotná. Jako by si tím Gouldner vystavoval vlastní charakteristiku. Přesto nebyl Gouldner ani obyčejný, ani tuctový člověk. Jeho hledání sociálních sil, kterým by chtěl stranit nebo se zavázat, jeho složitá a klikatá cesta k marxismu je zajímavým životním osudem člověka, který nenašel to, co hledal, ani nesplnil, oč usiloval. Právě ve své poslední práci vyjádřil velmi důrazně nutnost zájmu o marxismus. „Kdo chce rozumět revolučním událostem v Rusku a v dalších zemích, musí znát marxistickou teorii. To je nezbytný klíč k pochopení revolucí, které otřásají světem 20. století, i když to nenahradí studium dějin.

Proč studovat marxismus? Ze stejných důvodů, proč studujeme genetiku. Marxismus je genetický kód, zárodečná plazma hlavních revolucí a společností, které vytvořil.“¹⁸⁾

Jak tedy na závěr zhodnotit životní i odbornou dráhu jednoho z nejvýznamnějších amerických sociologů, jehož život i dílo bylo plné rozporů a anomálií, které v závěrečné trilogii a v posledním dílu trilogie zvláště připsal i marxismu? Gouldner vyšel z americké akademické, profesorské univerzitní sociologie. Hned na začátku své profesionální kariéry projevoval kvality i schopnosti, které ho rozhodně neřadí do strukturního funkcionalismu. Jeho kniha o Platónovi svědčí o hlubším a nestandardním přístupu k sociologii, kterou spojuje s filozofií. Ovšem ohlas si získal svou vynikající, ne příliš obsáhlou, ale hlubokou esejistickou studií o problematice nehodnotící sociologie z první poloviny šedesátých let. Tehdy patřil k americké sociologické levici a byl ideově i obsahově spjat s dílem C. W. Millse i s vykonavatelem jeho odkazu I. L. Horowitzem. V roce 1968 hledá ve své stati Sociolog jako straník řešení otázek, komu stranit a jak se má a musí sociolog angažovat a spojit s hodnotami vědy i jejího praktického uplatnění. Nejrozsáhlejší práce, jíž znovu upoutal pozornost doma i ve světě, je jeho vysoce cenná a podnětná reflexivní práce O nadcházející krizi západní sociologie. Zde spojuje krizi oboru s krizí společnosti, podrobuje hluboké a všestranné kritice strukturní funkcionalismus a podává celkové hodnocení nově vznikajících a konstituujících se směrů a škol. Zabývá se vztahem ideologie a sociologie, odmítá postulát o hodnotové, morální politické a ideové neutralitě metod a technik sociologického výzkumu. Je proti komerční ryze technické a nezodpovědné nehodnotící, prodejné sociologické disciplíně. Spojuje sociologii s filozofií, osobní život s životem profesionála, je si vědom jejich souvislostí. Snaží se vypracovat program kritické, reflexivní, hodnotící, humanistické a angažované sociologie. V knize Pro sociologii prohlubuje své pojetí angažovanosti a stranickosti sociologie. Stranickost považuje za postoj spojený se zájmy politického hnutí a jeho politické organizační formy. Vázanost k hodnotám považuje za trvalejší a dů-

¹⁸⁾ A. Gouldner, *The Two Marxism*, New York, Toronto 1982, s. 8.

slednější, protože to intelektuálovi umožňuje podporovat hnutí v té míře, jak dodržuje a realizuje hodnoty, pro něž vzniklo.

V trilogii v závěru své odborné i životní dráhy se Gouldner definuje několikrát jako marxista psanec, vyděděnec, jako marxistický sokratik, který chce marxismus podrobit osvobozující nemystifikující kritice. Je zde mnoho dřívějších problémů i nově kladené problémy o vztahu mezi sociologií a vědou i ve spojení s novými inspiracemi. Je tu vliv frankfurtské školy, zvláště pak J. Habermase a jeho teorie komunikace, vliv lingvistiky a hermeneutiky. Pokus o nastínění teorie nové třídy je podnětný. Nesporné jsou obavy z diskreditace a deformací marxismu, z jeho možného mystifikujícího zneužití i vliv kritiky Sovětského svazu za chyby stalinismu i za pokles vlivu síly a autority socialismu a marxismu v letech sedmdesátých. Přes všechny rozpory a anomálie své trilogie však zůstává A. Gouldner významnou, složitou, vnitřně velmi nejednotnou bytostí, ovšem s podněty a přínosy, které měly pozitivní vliv. To musí sociologie zaznamenat a po právu ocenit. Gouldnerovo dílo musíme také hodnotit z hlediska pozitivního významu těch částí jeho díla, které působily na progresivní síly americké sociologie a v širším měřítku i na progresivní složku sociologie v západoevropských zemích.

A. W. Gouldner – an Important American Sociologist

S u m m a r y

The important American sociologist A. W. Gouldner lived from 1920 to 1980. In his early works he concerned himself with the problems of bureaucracy, organisation and functional autonomy. His relation to philosophy is documented by his early work on Plato. In the sixties his excellent essay on M. Weber and his concept of wertfreie Wissenschaft made an impact. In it he presented his criticism of a non-evaluative, uncommitted, technically and practically oriented sociology. He further worked out this problem in his study, published in 1968, where he treated the problem of a sociologist's commitment. Gouldner sides with the oppressed, the underdogs. The task of the sociologist is not only to study the life of the oppressed and socially weak classes, the sociologist must study the rulers, those in power.

An important stage of A. Gouldner's scholarly activities is represented by the large study *The Coming Crisis of Western Sociology*, which caused a lot of both favourable and critical comment. This study is one of the highlights of his work. It analyses the crisis of western, especially American sociology as a part of a crisis of the society. It treats ideology, the commitment of sociology, and thoroughly criticizes American structural functionalism and its chief representative, T. Parsons. There is presented an outline of the author's conception of reflexive sociology. Then follows the study *For Sociology* where the author considers a concretisation of the concept of political partiality and commitment. He speaks for the commitment in labour and socialist movements. Yet he is afraid that political partiality may prove too binding for a scholar in case a political movement veers away

from the principles it had wanted to establish. Therefore he wants to be committed in the way of the Frankfurt school, which he understands as a specific kind of a scientific community, loosely connected with Marxism and Practical movement. In the same study there appears also his concept of two Marxisms and two directions inside Marxism - the scientific and the critical one.

The conclusion of Gouldner's work is represented by the trilogy called *The Dark Side of Dialectics*. In it he states his commitment to Marxism, defines himself as an outlaw Marxist, a disinherited one, a Marxist Socratist. There are pronounced influences of J. Habermas's concepts of communication, linguistic and hermenutic approaches. The trilogy is concerned with the questions of the relations of ideology and technology, the rise of a new class of cultural capital, and the third part analyses differences and anomalies in Marxism in line with the autor's concept of two Marxism. His relation to Marxism is critical, with elements of sympathy. He condemns the politics of the deformation of Marxism in the years of Stalinism and Neostalinism, the years of stagnation in the U.S.S.R.

A. Gouldner is undoubtedly one of the important American sociologists. He influenced the development of sociology even outside the U.S.A. His works won acclaim also in Europe - which is documented by the translations of many of his works. His works represented an, in the context of American and world sociology desirable, differentiated and in his professional development deepening methodological pluralism which is necessary for the differentiation and diversity of approaches, concepts and solutions of important and critical problems of sociology.